

DE ICKE KRIGFÖRANDES FÖRPLIKTELSE

Av docenten JOHAN ÅKERMAN, Lund

SVERIGE och Schweiz äro de enda europeiska länder, som sedan 1914 inte deltagit i krig eller inbördeskrig eller blivit besatta av främmande makt. Sverige och Schweiz äro de enda länder i Europa, som från 1914 till 1941 oavbrutet varit neutrala eller, med en mera passande benämning, icke krigförande.

Är detta icke krigförande tillstånd endast en passiv egenskap? Finnes det inga förpliktelser, som den icke krigförande bör uppfylla för att rättfärdiga sin undantagsställning? Den generation av svenskar, som upplevat det första världskriget, lära icke stå främmande för denna frågeställning, ty 1914—1918 hade den för många en verklig innebörd. Visserligen bevittnade det stora flertalet striden mellan allians och entente med sympatier för den ena eller den andra parten, men många höllo samtidigt den svenska, nordiska och europeiska målsättningen i klart sikte och några vågade till och med säga: alla ha rätt. Då kriget avgjorts, blev det emellertid tydligt, att de krigförandes teser alltför godtroget accepterats av de icke krigförande, och medvetandet om att det för oss icke gällde att välja mellan två om hegemonien kämpande stormaktsblock, kom åsiktsbildningen att slå in på två nya spår: Det ena ledde till skepsis beträffande all utrikespolitisk ideologi; det andra förde till folkförbundet, som trots sitt krigiska upphov ansågs kunna befrämja freden.

Båda linjerna måste snart slå in på nya riktningar och båda framkallade besvikelser. De som frånskilt de utrikespolitiska blickfälten betonade den ekonomiska expansionen, men Sveriges s. k. andra stormaktstid på grundval av exportökning och internationell investering avslutades med Kreugerkrisen och en icke önskad kontakt mellan internationell ekonomi och internationell politik. Den politiska linjen i folkförbundets tecken gick till kris vid 1930-talets mitt, då satsen om den totala freden för småstaterna

framstod icke som ett freds- utan som ett krigsinstrument. Först i det andra stormaktskrigets skugga växlades därför folkförbundspolitikerna om till aktiv nordisk politik, men här kom krisen, snabb och våldsam, den 30 november 1939 och den 9 april 1940, för att ytterligare fördjupas under 1941 genom Finlands deltagande i stormaktskriget och Islands indragande i en annan världsdels intressesfär.

Vi kunna icke för närvarande peka på något resultat av vår anslutning till folkförbundstanken under mellankrigsperioden och vår nordiska politik har av fyra stormakter berövats sitt konkreta underlag. I detta läge, som karakteriseras av att kontinuiteten i de svenska strävandena blivit avbruten, finnes det två sätt att reagera enligt det minsta motståndets princip. Man kan dels i det längsta söka bortse från fakta och faktiska tendenser och söka föreställa sig situationen som en »övervintring» med automatiskt följande vår samt »alltings återställelse» till normala förhållanden, var nu denna normalitet skall återfinnas bakåt i tiden — 1938, 1929, 1913 eller 1815. Eller också kan man fullständigt acceptera en av de krigförandes program och säga: Deras sak är vår.

Just i en tid, då alla politiska tankelinjer i vårt land utsatts för en svår chock, är det frestande att övertaga den ena stormaktsgruppens ideologi och sålunda »gå udenom» den inre, oavbrutna kamp, som ensam kan uppbära en självständig åsiktsbildning. Ett odifferentierat partitagande tillåter den »neutralt» åskådaren att leva med i kampen och deltaga i dess spänning utan att bära dess omedelbara konsekvenser. Även för dem, som inse frågans oerhörda komplexitet och omöjligheten att förlägga rätten på den ena eller andra sidan, är det frestande att rationalisera sin ståndpunkt och endast beakta de företeelser, som stödjade densamma. Denna uppfattning försvaras ofta med argumentet, att ett ensidigt partitagande i det ena lägret kräver en motvikt i form av ett lika ensidigt partitagande för den motsatta sidan.

Med denna inställning sviker man enligt vår mening de icke krigförandes väsentliga förpliktelser — skyldigheten att söka nå fram till en bedömning, som svarar mot våra egna målsättningar och som måste innehålla idéer, vilka kunna återfinnas, dels hos den ena, dels hos den andra av de krigförande parterna och därutöver principer, som båda nu helt bortse ifrån. Den avsiktliga förenkling av den politiska frågeställningen, vilket för en krigförande är ett medel att nå det enda viktiga målet, den slutliga segern, kan hos en icke krigförande jämnställas med självuppgivelse. Bara

man tar några steg bakåt och framåt i tiden och några steg till angränsande — vid diskussionen över fronterna dolda — problemkomplex, framträda frågeställningar av annat slag än ett schema i svart och vitt. Sådana schemata äro abstraktioner — för den krigförande nationen är kriget det enda konkreta. Ett icke krigförande folk, som gör en av de krigförande parternas tes till sin, söker undgå *alla* förpliktelser — både krigets offer och den neutrala kulturnationens svåra skyldighet att trots tidens oro söka fullfölja ett konstruktivt tänkande och en konstruktiv politik.

Det har sagts, att detta andra världskrig endast är ett krig om ekonomiska värden, om råvaror, om utrymmen för en fortfarande växande befolkning. Striden skulle alltså nu stå mellan de stora arealernas stater, Brittiska Imperiet, Förenta Staterna, Ryssland, Kina och de små arealernas stater, Tyskland, Italien, Japan. Kampen gäller råvaruområden och kolonier och i ännu högre grad koordinerade produktions- och avsättningsområden, men den gäller också principerna för världshushållets organisation. Det är icke bara frågan om äganderätten till oljefält och koppargruvor, gummiplantager och vetejordar, utan också om produktionens och handelns rationella ordnande med därmed följande sociala konsekvenser.

Den ekonomiska rivaliteten mellan stormakterna är ett faktum. Men därutöver framträder tiden efter 1914 som en revolutionsperiod med andra frontlinjer än de, som bestämmas av den ekonomiska konkurrensen mellan rika och fattiga stormakter. Partidoktrinerna voro före det första världskriget väsentligen internationella ideologier — konservatism, liberalism, socialism voro representerade i alla de ledande nationerna. Genom kriget och krigets konsekvenser blevo dessa internationella ideologier omsmälta och överflyglade av varje stormakts nationella program, som skulle giva uttryck för nationens renodlade egenskaper, värderingar och mål. Dessa idealtypiska program, som sedan 1914 växt allt djupare in i stormaktsbefolkningarnas medvetande, söka sig till de nationella säregenskapernas källor. Vad vi nu bevittna är väsentligen en kraftmätning mellan fyra sådana program — ett engelskt, ett amerikanskt, ett ryskt och ett tyskt — tillkomna under fyra på varandra följande århundraden, men aktualiserade och skärpta genom det senaste kvartseklats nationalitetsstrider.

Englands program är framför allt inkorporerat i »Declaration of rights» (1689), som innebär det engelska borgarståndets emancipation. Inga parlamentsreformer, inga kortvariga samlings- eller

arbetarregeringar ha i grunden ändrat det engelska samhällets struktur; företagarintressets dominans vid sidan av den fortfarande bestående feodala principen har givit det engelska samhällslivet dess enastående balans och kontinuitet, som nu åter utsättes för ett hållfasthetsprov. Det är karakteristiskt, att medan det första världskriget i dess kritiska skede, då kompromissfreden skymtade, bevittnade en liberal regeringschefs ersättning med en radikal, leder det andra världskrigets kanske farligaste avsnitt till en personväxling inom det konservativa partiet. Ju hårdare tryck, som nationen utsättes för, desto mer söker den sig tillbaka till sekelgamla principer, även om dessa utformats i en historiskt helt olikartad social miljö. Det är en i andra länders historia fullkomligt okänd kontinuitet i det faktum, att Marlborough, som tryggade »the glorious revolution» och därigenom möjliggjorde »the declaration of rights», nu som nationens ledande personlighet efterträdes av Churchill, sin ättling i nionde led. England strider för sitt imperium, men det strider lika mycket för det engelska borgerliga samhällets bestånd.

Den amerikanska »Declaration of independance» (1776) är i historisk belysning en antites till den engelska »Declaration of rights». Adams, Hancock, Jefferson vände sig mot de engelska soldaternas uppträdande i kolonien och mot thetullen, men de vände sig främst mot representanterna för den samhällsgrupp, som i England blivit en erkänd makt — det högre borgerskapet. Det amerikanska frihetskriget var i grunden icke ett krig mellan den amerikanska kolonien och den engelska kronan utan ett inbördeskrig mellan »lojala borgare», som understöddes från London, och »rebeller», som understöddes från Paris. Under hela 1800-talet och tydligast under Lincolns presidentperiod är det självständighetsförklaringens demokratiska pionjridealism, som bildar amerikanismens ryggrad. Och när Wilson år 1917 ansluter sig till västmakterna, sker det »to make the world safe for democracy» — en sats som icke kunde ha präglats i London. När man i Förenta Staterna genomskådat innebörden av den fred, som åstadkommits i Europa, beslöt man sig för att först och främst tänka på Amerika; självständighetsförklaringen och Lincoln äro åter idégivare, »no frozen strata of classes» skulle vara det amerikanska samhällets formel. Under den nuvarande konflikten reagerar den amerikanska befolkningen i självständighetsförklaringens anda mot Europas militärt utformade lydnaplikt och mot dess, trots alla revolutioner bestående, tradition från stånd- och klassamhällets tid.

Roosevelt rustar icke mot anfall över Atlanten; han rustar mot idéer, som strida mot de amerikanska pionjärernas frihetsbegrepp.

Den sovjetryska staten, som haft bestånd i nära ett kvartsekel, har i princip byggt hela sitt system på det kommunistiska manifestet (1848). Statens övertagande av produktionsmedlen, kulakernas likvidering, 5-årsplanernas utformning — allt har man sökt bringa i överensstämmelse med Marx' lära. Den marxiska samhällsstrukturen kommer till uttryck i ordningsföljden »industriarbetare, jordbrukare, intelligentia», men härtill har fogats en maktfaktor, den centrala ledningen, som lägger tonvikten på det sista ordet i termen proletarietets diktatur. Stora avsteg från det kommunistiska programmet ha visserligen visat sig nödvändiga: Den med amerikanska och tyska förebilder genomdrivna industrialiseringen — för att så att säga i efterhand skapa förutsättningar för den av Marx förutsagda revolutionen — ha fordrat löneskalor och profitberäkningar, som strida mot den ekvalitära principen; upprustningen har tagit en allt bredare plats och har förändrat de ursprungliga planerna; den utrikespolitiska expansionen har så småningom mera anknutit till det tsaristiska Rysslands imperialism än till Lenins förening av pacifism och internationell proletär revolution. Programmet har blivit mindre teoretiskt och internationellt och alltmera ryskt. Stalin strider för det kommunistiska programmet men också för det ryska välde, som grundlades av Peter den store; den nationella ryska stormaktsideologien kan ej längre skiljas från den socialekonomiskt kommunistiska.

Det tyska programmet är inneslutet i Hitlers »Mein Kampf» (1925), som utgör föreningsbandet mellan det första och det andra världskriget. Det tyska rikets enande hade den napoleonska ockupationen till bakgrund; det nationalsocialistiska Tysklands väg till makten börjar vid det wilhelminska Tysklands nederlag. Men det nutida kravet på »Ehre und Freiheit» var också Fredrik den stores, liksom Fichtes och det tyska folkets under det förnedrande 1920-talet. I sin kritiska del vänder sig det tyska nationalsocialistiska programmet mot Versaillesfredens segrarmakter och mot dem, som accepterat denna fred såsom definitiv, liksom mot de samhällsgrupper, vilka utan social ansvarskänsla förtjänat på inflationen. I sin konstruktiva del realiserar det folkgemenskapen och ledarprincipen på grundval av kamratskapet i skyttegravarna; inför döden falla alla klassgränser och detta bör gälla även under fred, den militära trohetseden är ett alltid och för alla giltigt bud. Som ett tvångsfritt, icke på den militära makten baserat, sam-

arbete aldrig lyckats på den europeiska kontinenten och detta samarbete även störts av makter, som ha intresse av att spela ut de kontinentala staterna mot varandra, kan Europas förenta stater enligt programmet endast förverkligas under ledning av kontinentens starkaste makt. Därmed sammanhänger den ekonomiska storrumsprincipen, som åt den europeiska kontinenten skulle tillförsäkra den effektivitet i produktionens fördelning och i handelsutbytet, som kommit Amerikas Förenta Stater till del. Det ekonomiska programmet förutsätter, att det politiska programmet blivit löst och detta sistnämnda utgår i sin tur från uppfattningen, att endast den tyska ledareprincipens tillämpning på samarbetet mellan kontinentens stater kan giva Europa fred och förtroende till framtiden.

Den engelska borgerliga liberalismen, den amerikanska demokratin, den ryska kommunismen och den tyska nationalsocialismen äro resultat av fyra skilda århundradens politiska tänkande och handlande, men de äro alla aktuella — ja, dessa programförklaringar, som rationalisera de ledande folkens samhällstyp och försvara deras »heliga egoism», bilda det centrala i nuets politiska skeende. Alla bygga de på en gemensam tanke, idén om de mänskliga rättigheterna, men dessa rättigheter uppfattas olika för den engelska, den amerikanska, den ryska och den tyska människan, därför att arv och miljö, historia och kulturutveckling, givit dessa folk olika psyken. Alla äro de imperialistiska program, ty de utgå ifrån att den egna, mer eller mindre homogena, nationens värdeskala även skall utgöra norm för andra folk.

Vilken bildad och tänkande individ skulle våga påstå, att något av dessa program är fullständigt riktigt eller fullständigt falskt; vem skulle djärvas med en sådan dom mästra århundradens historiska processer? Vad vi kunna säga, är, att vår egen utveckling icke följt något av dessa spår, att vi ha vår egen bakgrund och vår egen värdeskala, som påverkats och kommer att påverkas av dessa program, men som icke kan sammanfalla med något av dem.

Vi ha i detta sammanhang endast betonat de fyra nämnda programmen, därför att dessa synas vara fullständigt dominerande. Frankrikes tragedi är de förbrukade politiska idéernas tragedi, fascismens ledareprincip har absorberats av nationalsocialismens, och den japanska föreningen av bushido-anda och industriell expansion ligger ännu utanför det aktuella blickfältet.

För att ytterligare framhålla de ensidiga alternativens otillräcklighet kunna vi granska ett par ekonomiska och ett par poli-

tiska frågor och deras relation mellan utländska förebilder och svenska tillämpningar. Planekonomin, som brukar anknytas till de totalitära systemen, har en amerikansk utgångspunkt, i det att den rationella arbetsledningen vid massproduktionen av krigsmaterial under 1916—1918 endast kunde ordnas genom en hela industrien omfattande tidsplanering och fördelning av arbetskraft och råvaror. I den ryska första 5-årsplanen omsattes dessa principer i mycket strängare form genom fullständig centralisering av produktionens ledning. I de tyska 4-årsplanerna hämtade man impulser från den ryska industrialiseringsprocessen, liksom från egna erfarenheter under kriget och 1920-talets kartellisering av industrien. Alla krigförande ha nu slagit in på dessa principer, och i vårt land har samarbetet mellan staten och industrien givit utmärkta resultat och synes ha kunnat hållas på ett sakligt, av doktrinära konflikter oberoende, plan. Skulle vi av politisk skuggrädsla ha lagt upp detta spörsmål som en principfråga om staten contra det privata näringslivet, hade hela vårt försörjningsläge kunnat äventyras.

Beträffande arbetsmarknadens reglering ha vi under de senaste åren bevittnat två märkliga initiativ; det ena har tagit sig uttryck i det s. k. Saltsjöbadsavtalet, det andra i länsarbetsnämnderna. I socialpolitiken och framför allt i arbetsmarknadspolitikens andan och syftet viktigare än paragrafen och bokstaven. Mellankrigsperioden påverkades av tre utländska inflytelser på detta område — utom av den engelska gillesocialismen och det amerikanska shop-committee-systemet (industriell demokrati) även av den tyska systematiska organisationen av arbetare och arbetsgivare under statlig kontroll, som under nationalsocialismen genom Treuhandinstitutionen och principen om arbetsledaren och hans följeslagare lånat mycket från den militära disciplinen och det militära kamratskapets grundsatser. För de ensidiga doktrinernas företrädare skulle det vara motbjudande, om Saltsjöbadsavtalets anda sökt lära något från de ledande industriländerna. De som ännu hylla ultraliberala åskådningar av vida mindre realism än John Stuart Mills, skulle antagligen hellre se de samhällsfarliga konflikterna i tillväxt än ökad kontrollmakt från samhällets sida — för dem skulle troligen arbetsmarknadens »frihet» var proportionell mot antalet genom konflikt förlorade arbetsdagar. Det var den andan, som den amerikanska New deal sökte begränsa, och som i Sverige sedan tio år är på stark tillbakagång. Det är karakteristiskt, att de som ständigt spåra utländska impulser och idéer

i svensk ekonomisk politik, som regel endast ha ett annat och då *renodlat* utländskt mönster att sätta i stället.

Länsarbetsnämnderna utgöra ett försök att införa ökad decentralisation och en på större kunskap om den lokala arbetsmarknaden grundad reglering vid behandlingen av arbetslöshetens problem. Strävandena ha på detta område i Sverige sedan länge gått i den ökade centralisationens tecken, och man har anledning förmoda, att det bland annat är engelska intryck, som påverkat denna första prövande tendensväxling. Det är i detta sammanhang av stort intresse att notera, att man i England under det senaste året kommit till klarhet om nödvändigheten av grevskapsförvaltningens utbyggnad — sålunda motsvarigheten till våra länsstyrelser — och detta visserligen på grundval av krigsorganisatoriska och krigsekonomiska erfarenheter men med uttalad förvissning om betydelsen av en dylik reorganisation även under fredsförhållanden. I det pågående franska författningsarbetet synes man vilja tillämpa en liknande decentralisationsprincip, i det att 3—5 departement skulle sammanföras till regioner med större uppgifter än dem, som hittills tillkommit departementen.

icke heller på det politiska området kunna vi acceptera allt eller förkasta allt; ingen av de utländska politiska organismerna kan leva i vårt klimat, men alla kunna lämna värdefulla lärdomar om tidens krav och tendenser. Bakom de icke krigförändes uppfattning om de krigförändes politiska målsättning måste ligga en värdering, och denna värdering böra vi icke lösgöra från svenska, nordiska och europeiska mått. Låt oss taga ett exempel från det område, som kanske mer än något annat givit upphov till skoningslösa strider — rasmotsättningarna. Vi veta, att relativt sett finnes det lika många negrer i Förenta Staterna som svenskar i Finland — andelen i den totala befolkningen är i båda fallen 11 %. Om man hyllar principen om de likvärdiga mänskliga rättigheterna, finnes det intet fog för krav på större hänsynstagande till det svenska elementet i Finland än till den svarta befolkningen i U. S. A. Vi anse en sådan jämförelse haltande — det rent kvantitativa måste kompletteras med det värdemässiga. För oss framstår den svensktalande befolkningen i Finland som ett kulturellt tillskott i det finländska samhällslivet av större betydelse än vad som framgår av ett numeriskt faktum. Men från den finsktalande befolkningens sida kan det göras gällande, att just denna på historisk tradition och allmänt kulturella synpunkter fotade uppvärdering, med sina konsekvenser för språkfrågans lösning inom undervis-

ning och förvaltning, lägger hinder i vägen för landets enande och för en tendens, som ändå till sist måste dominera på grund av den finska befolkningens avsevärt större nativitet än den svenska folkdelens. Rasfrågan kan sålunda icke frigöras från en värdering och därtill en värdering på längre sikt; förhållandet mellan en minoritets numerär och inflytande kan icke lösgöras från en värdeskala och denna värdeskala måste vara olika i skilda länder.

Detta exempel från den särskilt emotionellt betingade politikens brännpunkt har mer än ett begränsat intresse; dess lärdomar kunna generaliseras. Vi kunna icke från utlandet importera färdiga lösningar av våra egna politiska frågor, men vi kunna och böra ständigt taga vara på de impulser till en ny tingens ordning, som där står oss till buds. Utlandet är för närvarande detsamma som de krigförande. Föreställa vi oss, att vi kunna hissa ned en järnridå framför det som utspelas på krigets scen, så ha vi där intet att hämta — om icke, så måste det även vara de krigförande, som lämna oss material till våra egna problemlösningar. Men dessa resultat bli våra egna först då vi brottats med dem i vår miljö och ställt dem i relation till vår egen värdeskala.

Man citerar i dessa dagar Runebergs begynnelsefråga i »Landshöfdingen»: »Gror bragdens ära blott på stridens mark?» Som icke krigförande är det en fråga, som vi ha skäl att besinna. Men vilken bragd utföra vi, om vi passivt göra en av de krigförandes sak till vår? Vilket bidrag till det svenska, det nordiska, det europeiska problemets lösning kunna vi erbjuda, om vi godtaga en av de krigförandes uppfattning i alla politiska frågor med alla andras uteslutande? Då skulle vi verkligen ha ställt oss utanför den omformningsprocess, i vilken världen nu är inbegripen. Då skulle vi till sist icke ha något att försvara, ty icke äro de senaste årens ansträngningar på upprustningens område endast avsedda för ett försvar av mellankrigsperiodens levnadsstandard. Den fred, som en gång blir verklighet, kommer med historiens långsamt arbetande men obönhörliga konsekvens även att visa, i vad mån vi riktigt uppfattat de icke krigförandes förpliktelser.